

Stigmatizacija i socijalna isključenost Roma u hrvatskom društvu

Kleščić, Maja

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:567785>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

MAJA KLEŠČIĆ

**Stigmatizacija i socijalna isključenost Roma u
hrvatskom društvu**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

MAJA KLEŠČIĆ

**Stigmatizacija i socijalna isključenost Roma u
hrvatskom društvu**

ZAVRŠNI RAD

Mentorica: doc. dr. sc. Marica Marinović Golubić

Zagreb, 2023.

Sažetak:

Cilj ovog rada je bio pokušati objasniti kroz primjer Roma u hrvatskom društvu pojmove stigmatizacije i socijalne isključenosti. Kako bi se bolje razumjela situacija u kojoj se Romi danas u Hrvatskoj nalaze važno je proučiti podrijetlo Roma, povijest na prostoru Hrvatske, strukturu romskih obitelji koje obilježava velik broj članova i neke obiteljske običaje vezane uz brak, trudnoce i bebe, svadbu i sprovod. S valom naseljavanja koji se kretao s europskog jugoistoka dolazi do naseljavanja Roma prostora hrvatskih zemalja. Kod stigmatizacije i stigme fokus je na sociologu Ervingu Goffmanu koji je podijelio stigmom prema tipu na: tjelesnu, karakternu i plemensku. Romi su suočeni s plemenskom stigmom. Socijalna isključenost se kao pojam nalazi od 1989. godine u preambuli Europske socijalne povelje. Osim stigmatizacije Romi su suočeni sa socijalnom isključenosti. U kategorijama obrazovanja, zaposlenja i stanovanja pokušat će se prikazati nepovoljan položaj Roma uz pomoć izdvojenih indikatora u navedenim kategorijama. Kada se spominje socijalna isključenost potrebno je spomenuti i njemu suprotan pojam socijalne uključenosti.

Ključne riječi: Romi, stigmatizacija, Erving Goffman, socijalna isključenost

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Podrijetlo Roma i povijest Roma u Hrvatskoj	2
3. Romske obitelji i obiteljski običaji.....	4
3.1. Trudnice i bebe	5
3.2. Svadba	6
3.3. Sprovod.....	6
4. Stigmatizacija	7
4.1. Razlikovanje pojma stigme od predrasuda	7
4.2. Stigmatizacija i socijalna distanca prema Romima - primjer Međimurja	7
4.3. Stigma - Erving Goffman	8
4.3.1. Poimanje Goffmanove stigme na primjeru Roma u hrvatskom društvu.....	9
5. Socijalna isključenost.....	10
5.1. O socijalnoj isključenosti.....	10
5.2. Socijalna isključenost Roma.....	12
5.3. Izdvojeni indikatori nepovoljnog položaja Roma u Hrvatskoj u kategorijama obrazovanje, zaposlenje i stanovanje.....	12
5.3.1. Obrazovanje	12
5.3.2. Zaposlenje	13
5.3.3. Stanovanje.....	13
6. Težnja prema socijalnom uključivanju Roma u hrvatsko društvo	14
7. Zaključak	15
8. Popis literature	17

1. Uvod

Među motive pri odabiru Roma za skupinu čiji će se položaj pokušati objasniti kroz pojmove stigmatizacije i socijalne isključenosti u hrvatskom društvu moguće je spomenuti generalizaciju i mnoge negativne predrasude od strane većine društva koje se vežu uz Rome. Nerijetko ljudi u slučajevima neugodnog iskustva s jednim pripadnikom određene skupine (u ovom slučaju pripadnika romske nacionalne manjine) pribjegavaju generalizaciji kako su „svi takvi“ a pozitivna iskustva se smatraju samo „iznimkom od pravila“. Pitanje je koliko je zapravo većinsko stanovništvo upoznato s Romima i koliko je njihovo mišljenje i stavovi temeljeno na predrasudama.

Iako su Romi stoljećima prisutni na prostoru Hrvatske stigmatizacija i brojne predrasude spram Roma nisu nestale. Jednim dijelom nepovoljan položaj Roma proizlazi iz njihovog drugačijeg načina života i sustava vrijednosti u odnosu na većinsko društvo a jednim dijelom zbog ustaljenosti negativnih stavova, diskriminacije, socijalne distance većinskog stanovništva spram Roma.

Na samom početku rada govorit će se o podrijetlu Roma. Nakon čega će se dati izdvojeni dijelovi iz povijesti Roma u Hrvatskoj te će se potom govoriti o romskim obiteljima i obiteljskim običajima. Potom se prelazi na poglavlje o stigmatizaciji koji je podijeljen na tri dijela u prvom dijelu je potrebno napraviti distinkciju između pojmova stigmatizacije i predrasuda, u drugom dijelu će se kratko spomenuti odnos stigmatizacije i socijalne distance na primjeru Međimurja, a u trećem dijelu govorit će se pojmu stigme Ervinga Goffmana. Značajan dio ovog rada je kratki prikaz djela Ervinga Goffmana „*Stigma*“ te će se pokušati povezati pojam stigme s položajem Roma u Hrvatskoj. Nakon stigmatizacije govorit će se o pojmu socijalne isključenosti u kojem će se prvo pokušati objasniti sam pojam, određena problematika vezana uz ovaj pojam te će se pokušati objasniti kako su Romi isključeni u hrvatskom društvu. U sklopu kategorija obrazovanje, zaposlenje i stanovanje navest će se određeni indikatori kako bi se pokušao bolje razumjeti negativan položaj Roma u Hrvatskoj. Kada se govori o socijalnoj isključenosti nezaobilazno je spomenuti pojam koji nerijetko dolazi u paru s pojmom socijalne isključenosti a to je socijalno uključivanje.

2. Podrijetlo Roma i povijest Roma u Hrvatskoj

Od srednjovjekovlja je proučavano romsko stanovništvo na europskom tlu (Rochovská i Rusnáková, 2018: 197). Još dolaskom Roma na europsko tlo, tijekom 12. stoljeća, postavljalo se pitanje romskog identiteta (Posavec, 2000: 229). Nerijetko se kroz povijest zbog nedovoljnog poznavanja romskog jezika i kulture u mnogim znanostima na razne načine tumačilo podrijetlo Roma (Vojak, 2013: 9). Prema Vojku (2013: 9) za otkrivanje podrijetla Roma od velikog značaja „[...] bila su lingvistička istraživanja koja su imala za cilj razumjeti tada 'egzotične' Rome“.

Kod većine romologa postoji slaganje o dolasku Roma iz Indije. Postoji različitost mišljenja oko točnog mjesta koji su bili naseljavali Romi na prostoru velikog indijskog poluotoka prije odlaska iz Indije zbog hunske najezde u 5. stoljeću (Lengel-Krizman, 2003: 10).

Današnji prvi izvori o Romima, koji datiraju oko 1385., tiču se robovskog položaja Roma na prostoru Moldavije te Vlaške. Tijekom druge polovice 14. stoljeća diljem Europe sve su brojniji dokazi o prisutnosti Roma (Liégeois, 2009).

Odredba iz 1492. u Barceloni (u istoj godini donesena je odredba prisilnog pokrštavanja Židova te Muslimana i otkrivena je Amerika) smatra se prvom najpoznatijom odredbom nauštrb Roma kojom je naređeno da Romi moraju u šezdesetodnevnom razdoblju ili stalno naseliti jedno mjesto ili otići iz države. Pokušaji integracije Roma u građansko društvo Europe postojali su tijekom mnogih povijesnih razdoblja. Moguće je spomenuti primjerice razdoblje prosvjetiteljstva. Tijekom prosvjetiteljstva u 17. stoljeću postojala je težnja za prisilnim naseljavanjem Roma na zemlje pod državnim vlasništvom na prostoru Poljske te određenim dijelovima Austrije i Rusije. Najteži položaj imali su Romi na prostoru Rumunjske koje su smatrali robovima čak do sredine 19. stoljeća (Lengel-Krizman, 2003).

U romskoj povijesti Drugi svjetski rat predstavlja najmračnije vrijeme (Rochovská i Rusnáková, 2018: 197). Točan broj Roma koji su stradali za vrijeme Drugog svjetskog rata dan danas nije utvrđen (Lengel-Krizman, 2003: 28).

Nove migracije Roma započinju po završetku Drugog svjetskog rata s istoka u smjeru zapada Europe a traju do danas ali manjeg intenziteta. Od 1945. do 1960., ponajviše u ranim šezdesetima prema istraživačima bio je prvi snažniji val romskih selidbi (Štambuk, 2000a).

U sklopu vala naseljavanja s područja jugoistoka Europe u 14. stoljeću Romi naseljavaju hrvatske zemlje. U 16. stoljeću, prema Romima, dolazi do vidljive izmjene u percepciji te odnosu hrvatskih vlasti po uzoru na druge europske zemlje. Utjecaj na položaj Roma na području Jugoistočne Europe imao je osnutak južnoslavenske državne zajednice (Vojak, 2013).

Karakteristika prvih romskih skupina u Hrvatskoj ali i današnjih u mjestima boljih uvjeta života i urbanim sredinama je da se ne zadržavaju kao zasebne zajednice te tijekom nekoliko stoljeća nije bilo isticanja povijesnih izvora s romskim etničkim oznakama (Hrvatić i Ivančić, 2000: 257). Pri govoru o zakonskim odredbama usmjerenim protiv Roma Vojak (2013: 20) navodi kako je: „Prvu zakonsku odredbu protiv Roma donio [...] Hrvatski sabor u travnju 1593. na zasjedanju u Zagrebu“.

U međuratnom razdoblju u Hrvatskoj prema Vojku (2013: 206) „Seosko stanovništvo većinom je Rome negativno percipiralo kao lopove, varalice, širitelje zaraze, otimače djece i besposličare“. Mnogi u javnom prostoru (pre)naglašeni slučajevi o romskoj krađi, prijevari te nekoj drugoj ilegalnoj radnji doprinosili su romskoj negativnoj percepciji (Vojak, 2013: 206). Takva negativna percepcija kao i na selu dominirala je i u gradskom stanovništvu. Međutim, brojčano je manje slučajeva gdje je gradsko stanovništvo vršilo nasilje nad Romima u odnosu na seosko stanovništvo (Vojak, 2013: 207).

Stradanja i progoni čiji je vrhunac bio tijekom Drugog svjetskog rata uz masovne likvidacije ponajviše u logoru Jasenovac karakteriziraju romsku povijest na tlu Hrvatske (Škiljan i Babić, 2014: 142). Lengel-Krizman (2003: 32) ističe kako: „Već 30. travnja 1941. donijeta je [u NDH] Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti i Zakonska odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskoga naroda“. Prethodne odredbe koje su zapravo kopije nacističkih zakona odnosile su se na utvrđivanje tko spada u čistog arijevca a tko ne (Lengel-Krizman, 2003: 33). Ista autorica (2003: 33) navodi kako se: „U [...] Zakonskoj odredbi o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda, u osam je točaka precizno bilo navedeno koja se osoba, npr., ima smatrati Židovom, odnosno Romom“. Na Romima premda su bili uključeni u rasne zakone iz travnja 1941., nije bilo primijene represivnih mjera, odvođenja u logore te brojna hapšenja nego tek u svibnju 1942.. Odvedenim Romima u Jasenovac i više nego detaljno je bila opljačkana imovina (Lengel-Krizman, 2003).

U nastavku ovog poglavlja bit će riječ o Romima danas u Hrvatskoj o broju koliko ih je u Hrvatskoj bit će izneseni podaci iz dokumenta „*Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011., Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku*“ Državnog zavoda za statistiku te će se spomenuti rezultati istraživanja *Centra za mirovne studije* iz 2013. godine i „*Izješće pučke pravobraniteljice za 2022.*“.

Prema podacima Popisa (2011) poglavlje „4. STANOVNIŠTVO PREMA NARODNOSTI – DETALJNA KLASIFIKACIJA – POPIS 2011.“ moguće iščitati kako ima 16.975 Roma. Što

se tiče podataka o broju Roma po županijama vidljivo je u tablici „9. STANOVNIŠTVO PREMA NARODNOSTI PO GRADOVIMA/OPĆINAMA, POPIS 2011.“ po broju Roma u Hrvatskoj najviše ih je u Međimurskoj županiji gdje ima 5107 zatim u Gradu Zagrebu 2755, Osječko-baranjskoj 1874, Sisačko-moslavačkoj 1464, Brodsko-posavskoj 1178 dok je pet županija u kojima je najmanje Roma (počinje od one s najmanje Roma): Krapinsko-zagorska 3 Roma, Splitsko-dalmatinska 8, Dubrovačko-neretvanska 11, Zadarska županija 12 i Požeško-slavonska 13.

2013. godine provedeno je istraživanje *Centra za mirovne studije* u kojem su bili uključeni punoljetni građani Republike Hrvatske. Rezultati su bili podijeljeni na 3 dijela: 1. „općeniti stavovi – populacijski parametri i individualne razlike“, 2. „stavovi prema dodjeli hrvatskog državljanstva strancima te useljenicima različitih kategorija“ i 3. „ksenofobija prema određenim nacijama, rasama i skupinama“. Ono što je za nas zanimljivo je treći dio koji se odnosi na „ksenofobiju prema određenim nacijama, rasama i skupinama“ gdje je fokus bio na stavovima o nacionalnim manjinama (u koje spadaju i Romi). Prema rezultatima *Centra za mirovne studije* (2013: 24) „Maksimalan broj pozitivnih odgovora vezan je uz stav prema Romima kao izvoru opasnosti za RH jer se ne žele prilagoditi većinskoj hrvatskoj kulturi“. U svakom od tri područjima ispitivanja (sigurnost, kultura i politika) više od 40% građana izražavalo je ksenofobiju spram Roma (*Centar za mirovne studije*, 2013: 24).

Na godišnjoj razini izdaje se „*Izvešće pučke pravobraniteljice*“ ovdje će se spomenuti „*Izvešće pučke pravobraniteljice za 2022.*“ koje se uglavnom odnosi na ljudska prava. Što se tiče Roma važno je poglavlje „2.17. Diskriminacija temeljem rasnog ili etničkog podrijetla“. Pučka pravobraniteljica (2023: 114) ističe kako prema rezultatima istraživanja iz 2022. godine: „Na pitanje koje se grupe najčešće susreću s diskriminacijom, građani i dalje odgovaraju da su to Romi (18%), a 3% da su to Srbi“. Također, važno je pitanje koje se odnosilo na socijalnu distancu. Prema Pučkoj pravobraniteljici (2023: 114) „Podaci o socijalnoj distanci pokazuju da čak 55% ispitanika smatra da većina Roma živi od socijalne pomoći i ne želi raditi, nešto više od četvrtine da bi Romi koji rade u uslužnim djelatnostima odbili mnogo klijenata, dok bi za gotovo četvrtinu ispitanih, kada bi imali vlastitu tvrtku, bio problem zaposliti Rome“.

3. Romske obitelji i obiteljski običaji

Brojnost obilježava romsku obitelj (Štambuk, 2000b: 293). Štambuk (2000b: 292) ističe kako Romi „vole živjeti u velikim obiteljima s puno djece, veliku važnost pridaju upravo obiteljskim

svečanostima, poput vjenčanja, krštenja, pogreba“. Svi članovi obitelji zajedno su povezani društvenom solidarnosti (Liégeois, 2009: 83).

Liégeois (2009: 83) naglašava kako je „Romima nezamislivo da stare osobe smještaju u starački dom, kao što je nezamislivo i da dijete pošalju u internat“. Ne postoji praksa napuštanja starijih o njima se skrbi i iskazuje zasluženno poštovanje, većinom je prisutna i briga o siročadi a neoženjeni samci, što je rijetko, ostaju kod roditelja. Kod Roma osoba nikada nije sama, bilo u kući ili vani, bolnici ili na samrti (Liégeois, 2009). Romska obiteljska jedinica sastavljena je od više parova s djecom te više naraštaja odnosno proširene obitelji (Liégeois, 2009: 84). Kada se govori o važnosti nuklearne obitelji i prezimena Liégeois (2009: 84) naglašava kako: „Nuklearna obitelji ima samo relativnu važnost, a prezime koje nosi, koje je uzela samo zato što suvremene države traže od svojih građana da imaju prezime nema društvenu vrijednost“.

Spram vanjskog svijeta muškarac ima ulogu nositelja i branitelja obiteljskog ugleda. Glavom obitelji, koja ima vlast te moć odlučivanja, se smatra muškarac. Cijela obitelj sudjeluje u odgoju djece kao kolektivne aktivnosti (Liégeois, 2009: 85). Liégeois (2009: 83) ističe kako „[d]obro odgojeno dijete služi na čast cijeloj obitelji, a nakon udaje (ženidbe), ako promijeni obiteljsku grupu, ono i dalje predstavlja obitelj iz koje je poteklo“. Roditeljstvo romskim roditeljima značajno otežavaju nezaposlenost te siromaštvo. Osim što je zaposlenje temeljni izvor pri podizanju zdrave djece ono je esencijalno u društvenom sudjelovanju roditelja (Šućur, 2004: 847). Visoka je razvijenost i poštovanje postojanosti braka i morala kod Roma unatoč života u endogamiji (Đurđević, 2009: 44). Đurđević (2009: 44) ističe kako „Nemoral i brakolomstvo strogo se kažnjavalo jednako kod muškaraca kao i kod žena“. Prije su romski brakovi sklapani unutar šire obiteljske skupine zbog čega su u nekim naseljima, neovisno o tome koliko ih ima, Romi imali ista prezimena. U slučaju rastave ona se dogovorila u obitelji te su djeca uglavnom pripala ocu iz razloga da se žena može ponovno udati (Lengel-Krizman, 2003: 13-14).

3.1. Trudnice i bebe

Kod Roma trudnice odnosno „*khamni romni*“ imaju brojne povlastice. Svi su imali obvezu ponuditi trudnicu hranom i pićem te nitko nije smio skrivati ništa od nje posebice hranu (Đurić, 1987). Trudnice nisu odlazile na sprovode te pogotovo nisu smjele vidjeti mrtvaca (Đurđević, 2009:44). Prema Đurđeviću (2009: 44) romskim ženama „U vrijeme trudnoće obavezno [...] je bilo nositi sa sobom krunicu i nešto crveno protiv uroka“. Đurđević (2009: 45) navodi kako:

„U bebinu postelju pod madrac stavljale su [starije žene] kruh i sol-blagoslov, češnjak- da otjeraju zle duhove, nož- kako se ne bi bojalo, kronicu- kako bi ga štitio Bog i crvenu vrpču protiv uroka oko ruke kako bi je štitila od uroka“. Po navršetku prve godine života djetetu se skidala vrpca (Đurđević, 2009: 45).

3.2. Svadba

Do trenutka dolaska mladoženje pred mladenkin dom ona se ne smije obući u svadbeno ruho (Đurđević, 2009: 48). Đurđević (2009: 48) naglašava kako „Prilikom odlaska mladenke iz doma mladenke iz doma mlađe muško dijete hoda nekoliko metara ispred nje i mladoženje, proljevajući vodu sa strane, kako se mlada ne bi vratila doma“. Đurđević (2009: 49) navodi kako svaki svat „Nakon plesa [s mladom] darivao je mladence dukatima ili novcem, stavljajući ih u posudu koju je držao kum“. Za razliku od običaja neroma Romi nemaju običaj darivanja mladenca raznolikim poklonima (Đurđević, 2009: 49). Roditelji su imali zadnju riječ tijekom prosidbe što je i danas nazočno kod nekih plemena. Kupovina djevojke je i danas praksa kod Kalderaša. Određeni zajednički elementi prisutni su iako razlike mogu postojati u različitim grupama i plemenima u romskim svadbenim običajima te obrednim elementima vjenčanja. Kruh i sol spadaju u zajedničke obredne elemente vjenčanja u brojnim romskim plemenima (Đurić, 1987). Izrazito rano je, najčešće s 15. godina, stupanje Roma u brak (Đurić, 1987: 259). Đurić (1987: 259) navodi kako je: „U Mladenovcu, na primer, 12-godišnji dečak se oženio 11-godišnjom devojčicom, i posle godinu dana dobili su žensko dete“. Ovo je samo jedan primjer ali zasigurno nije bio i jedini.

3.3. Sprovod

Unutar zajednice nerijetko dolazi do prekida prepirka ili prijašnjih neslaganja kod smrtnog slučaja u obitelji te svi članovi dolaze pomoći (Đurđević, 2009: 50). Oduvijek su samo članovi uže obitelji te bliski prijatelji imali obvezu samog pripremanja pokojnika (Đurđević, 2009: 50). Prema Đurđeviću (2009: 50) „Odjeću i sav trošak oko pokojnika snosilo je ono dijete koje je ostalo živjeti s roditeljima“. Uglavnom se odnosilo na najmlađeg sina (Đurđević, 2009: 50). Đurđević (2009: 50-1) navodi kako se „Ispod mrtvačkog sanduka stavlja [...] posuda puna vode, koja se nakon pokopa, zajedno sa vodom u kojoj je mrtvac okupan, bacala u rijeku tj. u vodu koja teče ili se zakopavala daleko od kuće“.

4. Stigmatizacija

4.1. Razlikovanje pojma stigme od predrasuda

Kod socijalnih psihologa i generalno ljudi uz izraz predrasude rezervirani su prvenstveno negativni stavovi o drugima premda predrasude mogu biti i pozitivnog i negativnog predznaka. Identiteti kao rasni te etnički imaju središnje mjesto u predrasudnim stavovima (Aronson, Wilson i Akert, 2005). Karakteristika društvenih predrasuda ljudi je da na vlastitom temeljenom stavu spram jedne kategorije ljudi usvoje konkretne stavove usmjerene i na pojedince pritom ne provjeravajući opravdanost ili ne takvog stava (Supek, 1992: 57). Prema Supeku (1992: 57) „čovjek s predrasudom će odmah reći da takvo provjeravanje nije potrebno, jer uvijek »postoje iznimke«, ali da se on rukovodi iskustvom i mišljenjem o čitavoj grupi ili narodu“.

Od kada su došli na prostor Europe Romi su suočeni s predrasudama te stereotipima. Prije i za vrijeme ratnih sukoba u već opterećenom hrvatskom sociopsihološkom ozračju predrasude i stereotipi pojačavaju se naglašenom stigmatizacijom prema pojedinim etničkim ili nacionalnim skupinama. Spram predrasude stigma ima snažniju konotaciju u području socijalne interakcije te komunikacije (Babić, 2004). Babić (2004: 318) ističe kako se uz Rome „uglavnom [...] »vežu« jaka obilježja, pa se može govoriti i o njihovoj kontinuiranoj stigmatizaciji u prostoru obitavanja ili prolaska“. U svakoj državi obitavanja usporedno s pripadnicima drugih etničkih ili nacionalnih zajednica Romska etnička grupa ima potpuno drugačiji status te oblik egzistencije (Škiljan i Babić, 2014: 142). Međuodnosom određene zajednice i ostalih sličnih zajednica koreliranih u dužem periodu dinamikom u sociopolitičkim zbivanjima te vlastitom institucionalnom regulacijom rezultira društvenim statusom neke etničke zajednice (Škiljan i Babić, 2014: 142). Uzrok odbojnosti, nepoželjnosti, progona te stradanja Roma je slaba upoznatost s romskom kulturom, tradicijom, jezikom te umjetnošću (Hrvatić, 2004: 369).

4.2. Stigmatizacija i socijalna distanca prema Romima - primjer Međimurja

Velika socijalna distanca Međimuraca kreirana je i održavana spram Roma. Čak i sredine s većinski romskom djecom u školama imaju nazočnu stigmatizaciju. Stigmatizacija, kojom su povezani fizički obračuni, segregacija i rasizam kao primjerice zabranjivanje ulaza u gostionice te rasistički grafiti, većinom proizlazi iz socijalne distance (Škiljan i Babić, 2014). Škiljan i Babić (2014: 152) naglašavaju da „Hrvatsko stanovništvo uglavnom, u većini slučajeva ne želi kontakte s romskim susjedima, pa se tako, većina romskih naselja ne samo u Međimurju, već i u ostalim dijelovima Hrvatske, nalazi i do kilometar udaljena od hrvatskog najčešće istoimenog naselja, a od njega su odijeljena prugom, cestom, nasipom, šumom, potokom ili kakvom drugom prirodnom ili umjetnom preprekom“.

4.3. Stigma - Erving Goffman

Sociolog Erving Goffman se stigmom bavi u istoimenoj knjizi „*Stigma*“. Goffmanova „*Stigma*“ nije prevedena na hrvatski nego postoji srpski prijevod iz 2009. godine u izdanju Mediterran Publishinga iz kojeg su preuzeti mnogi citati u ovom potpoglavlju. Termin stigme uveden je kao termin od strane Grka koji su veliki značaj pridavali vizualnom a odnosi se na osmišljenu tjelesnu oznaku koja služi isticanju neobičnog ili lošeg povezano s moralnim statusom obilježene osobe. Biljeg na osobi, urezan ili dobiven tako da se neko područje na tijelu spali obavještavao je kako je takvu osobu poželjno zaobilaziti ponajviše na javnom mjestu a predstavlja okaljanu te ritualno onečišćenu osobu, roba, kriminalca ili izdajnika. Upotreba termina stigme danas je u izvornom odnosno doslovnom smislu prvenstveno usmjereno na samu osramoćenost a ne na fizičke pokazatelje osramoćenosti (Goffman, 2009: 13).

Stigmu je moguće podijeliti na tri tipa (Goffman, 2009: 16). Goffmanova tri tipa stigme koji se mogu iščitati iz poglavlja *1. Stigma i društveni identitet* u knjizi „*Stigma*“ (2009.) su: tjelesna, karakterni i plemenska. Tjelesnu stigmom označava unakaženost/ različite deformitete tijela (Goffman, 2009: 16). Prema Goffmanu (2009: 16) „postoji slabost karaktera koja se ispoljava kao slaba volja dominante ili neprirodne strasti, sumnjiva ili kruta verovanja, nepoštenje, što je sve izvedeno iz zabeleženih slučajeva, na primer mentalnog poremećaja, [...], alkoholizma, homoseksualnosti [...]“. U posljednjoj odnosno plemenskoj stigmatizaciji, može biti nacionalna i vjerska, prisutan je generacijski prijenos stigme jednak svim članovima obitelji (Goffman, 2009: 16). Goffman (2009: 16-7) naglašava kako „osoba koja bi lako mogla biti prihvaćena u uobičajenim društvenim odnosima posjeduje neku crtu koja se izdvaja i doprinosi da drugi napuste tu osobu i zanemare ostale karakteristike“.

Pri izravnom kontaktu sa željom za ostvarenjem komunikacije između normalnih i stigmatiziranih dolazi do nastanka osnovne sociološke scene u kojoj će u brojnim slučajevima doći do zajedničkog suočavanja sa stigmom odnosno njezinim uzrocima te posljedicama. Stigmatiziranim osobama uvijek se pojavljuje osjećaj neznanja o tome kakvo je zapravo mišljenje drugih osoba o njima. Kada je u društvenoj situaciji nazočna osoba koja ili posjeduje stigmom ili postoji pretpostavka da ju posjeduje pojedinac će joj najvjerojatnije pristupiti neodgovarajućom kategorizacijom koja će dovesti do neugodne situacije za oboje. Apstraktni pojam kategorije može se upotrijebiti za svaku skupinu pa tako i za osobu koja posjeduje određenu stigmom. Među razloge zašto se veze sa stigmatiziranim osobama izbjegavaju ili, ako postoje, izrazito su ograničene je taj što stigma ima sklonost prenošenja sa stigmatizirane na osobe u bliskom kontaktu s njom. Nasuprot raspoloženjima, osjećajima te namjerama koje mogu ponekad izaći na vidjelo, društvena informacija obavještava u većoj ili manjoj mjeri o

postojanim karakteristikama. Postoji razlika između obilježja kojima se prenosi društvena informacija zavisno o tome jesu li urođena ili ne te počinju li nastankom biti dio osobe (Goffman, 2009).

Za bezbrižno korištenje pojma uočljivosti potrebno je precizno odvajanje triju drugih pojmova jer nerijetko dolazi do njihova miješanja s uočljivosti. Prva je upoznatost s prisutnosti stigme koju treba razlikovati od uočljivosti. Na razini lako uočljive stigme potrebno je samo da osoba kontaktira s drugima kako bi saznali za stigmom. Potrebna je distinkcija uočljivosti i upadljivosti kao jednog od čimbenika uočljivosti. Kod jasno vidljive stigme potrebno ostaje pitanje koliko ona ima utjecaj na protok interakcije (Goffman, 2009: 61). I posljednji, prema Goffmanu (2009: 61) „uočljivost stigme (kao i upadljivost stigme) mora se razdvojiti od određenih osobina stigme koje bi se mogle zvati „[...] [točka] usmjerenosti“ stigme“. Stavovi te definicije dijelova društvenog i osobnog identiteta izvedene su od strane drugih o identitetu osobe (Goffman, 2009: 117). Proučavanje stigmatizacije omogućeno je konceptom društvenog identiteta (Goffman, 2009: 118). Zahvaljujući konceptu osobnog identiteta omogućeno je proučavanje uloge kontrole identiteta spram stigme (Goffman, 2009: 118). Iako će se u određenom kontekstu stigma osobe potvrditi, ako osoba sebe u velikoj mjeri percipira normalnom dovest će do manjeg doživljaja sebe kao stigmatizirane osobe (Goffman, 2009: 119). Upravljanje stigmom predstavlja proces do čije aktivacije dolazi svugdje u prisustvu identitetske norme te je potrebno razjasniti kako ono predstavlja opću karakteristiku društva (Goffman, 2009: 143). Prema Goffmanu (2009: 151): „Stigmatizovanje onih koji imaju pripadaju određenim rasnim, religijskim i etničkim grupama svakako služi kao sredstvo da se ove manjine izmijeste sa određenih područja nadmetanja“.

4.3.1. Poimanje Goffmanove stigme na primjeru Roma u hrvatskom društvu

Kroz knjigu se često spominju izrazi „normalni“ i „stigmatizirani“. Kada govorimo u kontekstu položaja Roma u hrvatskom društvu „normalnim“ bi se moglo nazvati većinski hrvatsko stanovništvo a Romi bi se mogli nazvati „stigmatiziranim“ u hrvatskom društvu. Od tri tipa stigme (tjelesna, karakterna i plemenska) koji su navedeni u Goffmanovoj knjizi „*Stigma: Zabeleške o ophođenju sa narušenim identitetom*“ stigma s kojom su suočeni Romi kako u Europi tako i u Hrvatskoj je plemenska stigma. Ta plemenska stigma ima utjecaj na položaj u kojem se Romi u Hrvatskoj nalaze, ona utječe na njihove mogućnosti napretka u samom društvu. Prema Škiljan i Babić (2014: 153): „U gradovima poput Varaždina i Čakovca Romi ponekad doživljavaju neugodnosti na ulici zbog boje kože, ali takvi su izgredi najčešće vezani za pojedince, a nikako za veći broj osoba“. Najučestalije oblike stigmatizacije, koji nerijetko izazivaju u Romima strah, predstavljaju natpisi s pronacističkim i rasističkim sadržajem na

zgradama (Škiljan i Babić, 2014: 152). Škiljan i Babić (2014: 152) ističu kako „Romi su posebno neomiljeni u krajevima gdje njihov broj premašuje broj lokalnog hrvatskog stanovništva, odnosno ondje gdje se Romi izjašnjavaju kao Romi”.

5. Socijalna isključenost

5.1. O socijalnoj isključenosti

Prema Šućuru (1995: 223) „[u] području društvenih znanosti željenu preciznost termina nije lako postići, među ostalim i zbog njihovog višeznačnog korištenja u svakodnevnom i političkom govoru“. Do mogućeg sužavanja odnosno proširivanja značenja postojećih termina dolazi odmakom vremena (Sućur, 1995: 223). Sućur (1995: 223) naglašava kako „Međutim, promjene u društvenoj stvarnosti uvjetuju i nastajanje potpuno novih termina, koji postupno prelaze granice društvenih disciplina ili granice jezičnih područja u kojima su nastali“. S izrazom socijalna isključenost upravo to se dogodilo (Sućur, 1995: 223). Starc (2006: 10) ističe kako je: „U 1989. godini pojam socijalne isključenosti postao je dijelom preambule Europske socijalne povelje – temeljnog dokumenta Vijeća Europe o socijalnim pravima“. Postoje rasprave oko toga što socijalna isključenost označava te kada bi bilo prikladno upotrijebiti ju u političkom te retoričkom kontekstu iako se koristi već više od 20 godina u Europskoj uniji ponajviše Francuskoj, Ujedinjenom Kraljevstvu te Republici Irskoj (Peace, 2001: 17).

Socijalno isključene skupine postoje u svakom društvu. Razumijevanje procesa u kojima dolazi do isključenosti ljudi ključno je kako bi se mogao proučavati pojam socijalne isključenosti. U društvima postoje razlike u kojoj je razini pogođena skupina te koliki je stupanj diskriminacije i koji imaju oblik socijalne isključenosti. Sukobi i nesigurnosti u brojnim krajevima svijeta prouzročeni su socijalnom isključenosti. Mogućnost sukoba raste kada usporedno s ostatkom društva određene društvene grupe osjećaju nejednakost te patnju. Mogućnosti kao što su povećanje vlastitih prihoda te bijeg od siromaštva vlastitim trudom nerijetko su onemogućene socijalno isključenima (Department for International Development, 2005). Kako se povećavala nezaposlenost, internacionalne migracije te ili demontiranja ili rezanja u socijalnim državama sve se više javlja zanimanje na zapadnoeuropskom području za pojam socijalne isključenosti. Dijelom europskog političkog vokabulara postao je pojam isključenja. Isključenost je pojam koji ima svakodnevno smisljeno značenje kao i pojmovi siromaštva i nezaposlenosti. Pitanje lokacije utječe na isključenost javnih dobra. Socijalna prava te materijalna deprivacija povezani su u pojmu isključenosti. Nejednakosti u ekonomskim, socijalnim, političkim te kulturnim dimenzijama predstavljaju središnju ideju isključenosti (Rodgers, Gore i Figueiredo, 1995).

Siromaštvo je djelomično istisnuto iz upotrebe od strane isključenosti (Šućur, 2006: 131). Prema Šućuru (2006: 133-4) „Koncept socijalne isključenosti istaknuo je u većoj mjeri nego pojam siromaštva neke aspekte socijalnih nejednakosti, kao što su: višedimenzionalnost, socijalna participacija, nematerijalni aspekti životnog standarda“. Gotovo da uopće nema značajnih, u području socijalne domene, dokumenta EU koji kao ključni problem ne izdvaja socijalnu isključenost (Šućur, 2006: 131).

Zato što u društvima postoje razna društvena i kulturna djelovanja te nivoi razvoja gospodarstva postoje razni oblici društvene isključenosti. Deficit individualnog sudjelovanja u sklopu društvenih institucija te nedostupnost usluga, pored razlika karakterizira sve tipove isključenosti. Društveni problemi pojavljuju se kada društvene institucije čija je zadaća zadovoljenje primarnih potreba ne zadovolje svoju funkciju. Unatoč sudjelovanju u lokalnim zajednicama, susjedstvima te djelovanja u grupi vršnjaka prisutna je još uvijek isključenost pojedinaca u ekonomskim, političkim i ostalim društveno značajnim institucijama. Kada pojedinci ne participiraju u institucijama većinskog društva u kojima žive te im je teže pristupiti društveno osiguranim uslugama tada je riječ o marginalizaciji u najmanju ruku u samo nekom dijelu šireg raspona aktivnosti društva, ali nužno ne trebaju osjećati izoliranost ili isključenost. Društvena isključenost dolazi institucionalnom disfunkcijom. Do spiralnog efekta društvene isključenosti dolazi u slučajevima izloženosti pojedinaca ili grupa disfunkcionalnosti društvenih institucija ili usluga koje prenose učinak na ostala životna područja (Šporer, 2004).

Prema Šućuru (1995: 225) potrebno je „istaknuti da socijalna isključenost nije sinonim za nedovoljne prihode, već ona podrazumijeva općenito nesudjelovanje u društvenom životu, tj. očituje se u sferama stanovanja, obrazovanja, zdravstvene zaštite, pristupa različitim uslugama“. Kod isključenih nije riječ samo o marginalizaciji na tržištu rada nego i neintegritnosti u širem društvu (Šućur, 1995: 225). U pojam isključenosti u Hrvatskoj se uz nezaposlenost povezuju i pojmovi siromaštva te diskriminacije (Starc, 2006: 25). Prema Starcu (2006: 14) „Namjera je da se korištenjem koncepta isključenosti upozori na probleme socijalne participacije, kada pojedinci ili skupine više ne sudjeluju u ključnim procesima društva i smanjuju svoje društvene kontakte“. Iako je socijalna isključenost često korišten pojam to nije dovelo do zadovoljavajuće jasnoće zbog nedovoljno dobrog teorijskog temelja te nedovoljne empirijske potvrde (Starc, 2006: 11). Umjesto precizne operacionalizacije termin socijalne isključenosti je prvenstveno potrebno razumjeti kao takozvani kišobran-koncept (Šućur, 2006: 131). Uključivanje isključenih grupa u izmjenu vlastitih situacija je primarno te ključno (Department for International Development, 2005: 13).

5.2. Socijalna isključenost Roma

Prilikom ostvarivanja vlastitih prava Romska zajednica suočava se sa specifičnim preprekama jer posjeduje, spram ostalih, određene kulturne i ekonomske posebnosti (Novak, 2004: 412). Prema Novak (2004: 412) „Romi su tradicionalno na marginama ili posve isključeni iz društva/društava i nemaju matičnu državu, koja bi na načelu reciprociteta s drugim zemljama ili ostalim raspoloživim mehanizmima, štitila njihova prava“. Hrvatić (2004: 369) naglašava kako su Rome od strane okoline „redovito [...] pratili nepovjerenje, odbojnost, različite vrste diskriminacije i stradanja, prvenstveno kao neprijeporni stav okoline, a ne kao odraz romske nepoćudnosti, tradicionalnog načina života ili mentaliteta“.

Kod opisivanja položaja pojedinih skupina u društvu primjerice siromašnih, nezaposlenih te mladih i Roma često se upotrebljava pojam socijalna isključenost. Rizici socijalnog isključivanja učestaliji se susreću kod manjinskih skupina. Također, odnosi se i na manjinske etničke skupine od kojih su najnaglašenije marginalizirana populacija Romi. Skoro na svakoj razini društvenog života romska zajednica u Hrvatskoj, koja u odnosu na druge zemlje nije toliko brojna, doživljava isključenost. Romi su među rijetkim skupinama koje nerijetko optužuju za njihovo siromaštvo (Starč, 2006).

5.3. Izdvojeni indikatori nepovoljnog položaja Roma u Hrvatskoj u kategorijama obrazovanje, zaposlenje i stanovanje

5.3.1. Obrazovanje

Postoji povezanost pristupa obrazovanju i kvalitete školovanja gdje niskom kvalitetom dolazi do odvrćanja učenika da pohađanju škole dok se niskom kvalitetom obrazovanja istovremeno uz nepovoljan utjecaj na usvajanje znanja i vještina dolazi do nepovjerljivosti spram obrazovnog sustava u cjelini (Potočnik, 2014b: 43). Đukić i Kukovec (2015: 137) navode: „Ako je u društvu velik postotak neobrazovanih ili onih s niskom razinom obrazovanja, to može prouzročiti niz nestabilnosti, a u konačnici i degradaciju određenog društvenog segmenta“. Ukupna razina obrazovanja romske populacije u Hrvatskoj vrlo je niska zbog čega najčešće nisu konkurentni na tržištu rada te posljedično se javlja socijalna isključenost (Đukić i Kukovec, 2015).

Nema značajnijeg odskakanja u stopi uključenosti romske naspram ostale populacije između sedam i četrnaest godina u osnovnoškolskom obrazovanju (88,8 : 92,7%) međutim u srednjoškolskom obrazovanju značajno opada broj romske mladeži zbog skoro dvostruko niže uključenosti romske mladeži spram ostatka populacije na ovoj razini obrazovanja (Potočnik,

2014a: 15). Potočnik (2014a: 15) ističe kako „neromi stariji od 24 godine bez obzira na dobnu podskupinu ukupno ostvare 10,6 godina školovanja, dok Romi u dobi od 15 do 24 imaju 6,8 godina školovanja, a u dobi od 25 do 64 taj broj pada na tek 4,5“.

5.3.2. Zaposlenje

Današnja romska isključenost iz formalnih oblika zapošljavanja prouzročena je marginalizacijom te niskim obrazovnim uspjesima (Starč, 2006: 24). Đukić i Kukovec (2015: 144) ističu kako „Uz koristi koje rad osigurava na mikrorazini, on također pridonosi jačanju socijalne kohezije“. Kod stopa (ne)zaposlenosti prisutne su značajne razlike povezane s rodom zbog višestrukog diskriminiranja i marginaliziranja Romkinja (Potočnik, 2014c: 64).

Potočnik (2014c: 56) navodi tri indikatora vezana uz Rome i nezaposlenost odnosno uz „Sustav za praćenje nezaposlenosti Roma [...]: **1.** stope nezaposlenosti u romskoj populaciji u odnosu na ukupnu stopu u RH; **2.** dužine nezaposlenosti kod pripadnika romske populacije; **3.** stope nezaposlenosti prema razini obrazovanja“. Romkinje spram neromkinja imaju trostruko nižu zaposlenost a kod Roma je dvostruko niža zaposlenost u odnosu na nerome te su u odnosu cjelokupne populacije Roma i neroma ista situacija odnosno zaposlenost je kod Roma dvostruko niža (Potočnik, 2014c: 58).

Kada se govori o dužini nezaposlenost kod pripadnika romske populacija moguće je usporediti ju s dužinom nezaposlenosti neromske populacije. Prema Potočnik (2014c: 57) koja navodi rezultate provedenog istraživanja ističe kako su: „Ispitanici iz romske populacije u prosjeku u statusu nezaposlenih osoba provedu oko jedne godine više od neroma, pri čemu je za Rome ta razlika točno godinu dana, a za Romkinje čak 1,7 godinu više“. Malo povoljniji položaj imaju mladi Romi spram mladih Romkinja koje skoro dva i pol puta duže u odnosu na mlade neromkinje imaju status nezaposlene osobe (Potočnik, 2014c: 57). Potočnik (2014c: 58) ističe na temelju rezultata istraživanja kako je: „visoki postotak niskokvalificiranih nezaposlenih osoba romske nacionalne manjine ne samo da otežava zapošljavanje, nego i daljnje školovanje i dokvalifikaciju jer je završena osnovna škola preduvjet za iste“. Kao indikator socijalne isključenosti Roma moguće je shvatiti značajne razlike stope radne aktivnosti žena spram muškaraca a ublažavanje te razlike kao indikator u socijalnom uključivanju (Potočnik, Maslić Seršić i Karajić, 2020: 150).

5.3.3. Stanovanje

U temeljna ljudska prava spada stanovanje to jest pristup stanovanju (Lucić, Vukić i Marčetić, 2020: 76). Pokos (2005: 50) navodi kako 2001. godine „Zahode i kupaonice u stanu imalo je

nešto manje od 40% stanova, vodovod točno polovica, kanalizaciju 44,8%, električnu struju 84,8% [...] u kojima je živjelo romsko stanovništvo“. Prema opremljenosti najosnovnije sanitarne čvorove posjeduju stanovi u Gradu Zagrebu te Istarskoj županiji gdje više od dvije trećine stanova ima zahod te kupaonicu (Pokos, 2005: 50-1). Pokos (2005: 51) naglašava kako „[...] je najlošija situacija u Međimurskoj i Varaždinskoj županiji, gdje ni 10% stanova nema zahod i kupaonicu“.

6. Težnja prema socijalnom uključivanju Roma u hrvatsko društvo

Za europsku socijalnu politiku termin socijalne isključenosti te socijalno uključivanje nedvojbeno postaju njihovim zaštitnim znakovima (Šućur, 2006: 131). Nemoguće je govoriti o socijalnoj isključenosti a da se istovremeno ne spomene njemu oprečan pojam socijalnog uključivanja (Šućur, 1995: 228). Šućur (1995: 228) ističe kako se socijalno uključivanje „u pravilu definira u odnosu prema socijalnoj isključenosti“. Starc (2006:11) ističe kako je: „U okviru aktivnosti „Pretpristupne strategije Europske unije za Republiku Hrvatsku“ pokrenute su 2005. godine dvije značajne aktivnosti suradnje u području zapošljavanja i socijalne uključenosti“. Poticaj na zapošljavanje Roma je usko povezano sa socijalnim uključivanjem jer njihova integracija u hrvatsko društvo nije moguća ako nisu uključeni u tržište rada i ekonomski samostalni (Potočnik, 2014c: 54).

Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske 2021. godine izdao je dokument *Nacionalni plan za uključivanje Roma, za razdoblje od 2021. do 2027.*. Sam dokument sastavljen je od 12 poglavlja (12. poglavlje su prilozi). Kao cilj urednici Tahiri i Kregar Orešković (2021: 5) navode „upravo i prije svega značajno smanjivanje razlika između opće populacije Republike Hrvatske i Roma u Republici Hrvatskoj, ali i smanjivanje razlika koje postoje unutar romske populacije u odnosu na Rome i Romkinje“. Javna politika se kontinuirano, od 16. listopada 2003. kada je donesen strane Vlade *Nacionalni program za Rome*, bavi uključivanjem Roma u Hrvatskoj (Tahiri i Kregar Orešković, 2021: 6).

U fokus dokumenta *Socijalno uključivanje djece Roma (RECI+): Izvještaj za Hrvatsku* oni najmanji i najugroženiji a to su djeca Romi. Također, u dokumentu je izloženo kakav je položaj Roma u Hrvatskoj kao primjerice u području zdravlja i obrazovanja. Na području odgoja i obrazovanja Šikić-Mićanović, Ivatts, Vojak i Geiger-Zeman (2015: 70) ističu kako: „rano obrazovanje je ključ za prekidanje međugeneracijskog kruga društvene isključenosti i siromaštva, i moćno sredstvo za preveniranje nepovoljnog položaja djece Roma na samom početku osnovnoškolskog obrazovanja“.

7. Zaključak

U ovom radu pokušala se objasniti na primjeru Roma u Hrvatskoj stigmatizacija i socijalna isključenost.

Kada govorimo o stigmatu i stigmatizaciji, jednom od ključnih pojmova ovog rada potrebno je naglasiti kako je stigmatu je važno razlikovati od predrasuda. Predrasude mogu biti pozitivne ali i negativne međutim uglavnom kada se govori o predrasudama misli se na negativne predrasude. Proučavanjem stigme bavio se sociolog Erving Goffman te je iz njegove istoimene knjige moguće razaznati tri tipa stigme: tjelesnu, karakternu i plemensku stigmatu. Romi u Europi i u Hrvatskoj suočeni su s plemenskom stigmom.

Kao pojam socijalna isključenost se našla u značajnom dokumentu Vijeća Europe koja se odnosi na socijalna prava a riječ je o preambuli Europske socijalne povelje iz 1989. godine. Sam pojam socijalne isključenosti je potrebno sagledati kao kišobran koncept a njegova upotreba je jednim dijelom istisnula korištenje pojma siromaštva. Kako bi se pokušao dočarati nepovoljan položaj u kojem se nalazi romsko stanovništvo u Hrvatskoj izneseni su izdvojeni indikatori u kategorijama obrazovanje, zaposlenje i stanovanje. U obrazovanju na razini osnovne škole nema značajne razlike u uključenosti između djece romske populacije i neromske, a do razlika dolazi na razini srednjoškolskog obrazovanja gdje je ona skoro gotovo dvostruko niža. Marginalizacija i niski obrazovni uspjesi prouzročili su romsku isključenosti u području formalnog oblika zapošljavanja. Što se tiče stambenih uvjeta brojni Romi njih više od pola ne posjeduju zahode i kupaonice u stanovima dok polovica posjeduje vodovod. Postoji razlika po županijama u opremljenosti stanovima nekim najelementarnijim sanitarnim čvorovima gdje je najgora situacija u Međimurskoj i Varaždinskoj županiji.

O važnosti potrebe većeg uključivanja Roma govori i dokument koji je Vlada Republike Hrvatske kroz *Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina* pripremila i objavila 2021. godine. U tom dokumentu pod nazivom *Nacionalni plan za uključivanje Roma, za razdoblje od 2021. do 2027.* brojnim je mjerama planirano poboljšati položaj romskog stanovništva u Hrvatskoj na više razina (primjerice smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti Roma, borba protiv antiromskog rasizma i diskriminacije Roma).

Djeca su budućnost svake skupine (etničke, vjerske...) važno ih je zaštititi ali i pružati svoj djeci jednake šanse za uspjeh bez obzira bili, u kontekstu Hrvatske, djeca iz većinskog hrvatskog stanovništva ili djeca Romi. Djeca Romi u životu nailaze na puno više prepreka nego djeca većinskog stanovništva. U dokumentu *Socijalno uključivanje djece Roma (RECI+)*:

Izveštaj za Hrvatsku pažnja je upravo posvećena njima najmanjim i najugroženijim pripadnicima romske nacionalne manjine u Hrvatskoj.

Važno je nastojati osvijestiti hrvatsko društvo o nepovoljnom položaju Roma kako bi se moglo djelovati u cilju poboljšanja njihova položaja. Kod osmišljavanja programa uključivanja Roma potrebno je uzeti u obzir sve posebnosti Roma. Nužno je raditi na destigmatizaciji i rušenju predrasuda prema Romima. Za uključivanje Roma potrebno je zajedničko djelovanje i otvorenost svih sudionika i Roma i ne-Roma kako bi se došlo do pozitivnih ishoda i promjena.

8. Popis literature

1. Aronson, E., Wilson, T. D. i Akert, R., M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
2. Babić, D. (2004). Stigmatizacija i identitet Roma – pogled »izvana«: slučaj učenika Roma u naselju Kozari Bok. *Migracijske i etničke teme*, 20 (4), 315-338. Pribavljeno 26.01.2023. s adrese <https://hrcak.srce.hr/7058>
3. Centar za mirovne studije (2013). *Istraživački izvještaj - Zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Centar za mirovne studije. Pribavljeno 27.06.2023. s adrese https://www.cms.hr/system/publication/pdf/26/Istrazivacki_izvjestaj_KNJIZNI_BLOK.pdf
4. Department for International Development (2005). *Reducing poverty by tackling social exclusion: A DFID policy paper*. Pribavljeno 08.05.2023. s adrese <https://www2.ohchr.org/english/issues/development/docs/socialexclusion.pdf>
5. Državni zavod za statistiku (2013). *Popis 2011 jer zemlju čine ljudi: Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011., Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku*. Zagreb: Državni zavod za statistiku. Pribavljeno 28.06.2023. s adrese https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1469.pdf
6. Đurđević, G. (2009). *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara*. Bjelovar: Centar savjetovanja, edukacije i kulture Roma.
7. Đukić, B. i Kukovec, D. (2015). Romsko pitanje u kontekstu Europske unije: pomaže li Europa integraciju Roma u Republici Hrvatskoj?. *Politička misao*, 52 (2), 131-155. Pribavljeno 06.06.2023. s adrese <https://hrcak.srce.hr/148041>
8. Đurić, R. (1987). *Seobe Roma: krugovi pakla i venac sreće*. Beograd. BIGZ.
9. Goffman, E. (2009). *Stigma: zabeleške o ophođenju sa narušenim identitetom*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
10. Hrvatić, N. i Ivančić, S. (2000). Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 9 (2-3 (46-47)), 251-266. Pribavljeno 26.01.2023. s adrese <https://hrcak.srce.hr/20268>
11. Hrvatić, N. (2004). Romi u Hrvatskoj: od migracija do interkulturalnih odnosa. *Migracijske i etničke teme*, 20 (4), 367-385. Pribavljeno 26.01.2023. s adrese <https://hrcak.srce.hr/7060>
12. Lengel- Krizman, N. (2003). *Genocid nad Romima- Jasenovac 1942*. Jasenovac-Zagreb: Javna ustanova Spomen- područje Jasenovac.

13. Liégeois, J. P. (2009). *Romi u Europi*. Zagreb: Ibis grafika.
14. Lucić, D., Vukić, J. i Marčetić, I. (2020). *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo - prostorno uređenje, stanovanje i zaštita okoliša*. Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske. Pribavljeno 08.06.2023. s adrese <https://ukljucivanje-roma.com/assets/other/Uklju%C4%8Divanje%20Roma%20u%20hrvatsko%20dru%C5%A1tvo%20-%20prostorno%20ure%C4%91enje,%20stanovanje%20i%20za%C5%A1tita%20okoli%C5%A1a.pdf>
15. Novak, J. (2004). Romska zajednica i međunarodne institucije: tek relativan uspjeh zaštite ljudskih i manjinskih prava. *Migracijske i etničke teme*, 20 (4), 403-432. Pribavljeno 02.02.2023. s adrese <https://hrcak.srce.hr/7062>
16. Peace, R. (2001). Social exclusion: A concept in need of definition?. *Social Policy Journal of New Zealand*, 16:17-36. Pribavljeno 07.05.2023. s adrese <https://www.msd.govt.nz/documents/about-msd-and-our-work/publications-resources/journals-and-magazines/social-policy-journal/spj16/16-pages17-36.pdf>
17. Pokos, N. (2005). Demografska analiza Roma na temelju statističkih podataka. U M. Štambuk (ur.), *Kako žive hrvatski Romi* (str. 35-52). Zagreb: Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar.
18. Posavec, K. (2000). Sociokulturalna obilježja i položaj Roma u Europi- od izгона do integracije. *Društvena istraživanja*, 9 (2-3 (46-47)), 229-250. Pribavljeno 27.01.2023. s adrese <https://hrcak.srce.hr/20266>
19. Potočnik, D. (2014a). Sažetak glavnih nalaza. U: Bagić, D., Burić, I., Dobrotić, I., Potočnik, D. i Zrinščak, S. (ur.), *Romska svakodnevica u Hrvatskoj: prepreke i mogućnosti za promjene*. UNDP, UNHCR i UNICEF, str. 13-18. Pribavljeno 26.01.2023. s adrese <https://www.unicef.org/croatia/media/661/file/Romska%20svakodnevica%20u%20Hrvatskoj:%20prepreke%20i%20mogu%C4%87nosti%20za%20promjenu.pdf>
20. Potočnik, D. (2014b). 5.2. Obrazovanje. U: Bagić, D., Burić, I., Dobrotić, I., Potočnik, D. i Zrinščak, S. (ur.), *Romska svakodnevica u Hrvatskoj: prepreke i mogućnosti za promjene*. UNDP, UNHCR i UNICEF, str. 41-54. Pribavljeno 26.01.2023. s adrese <https://www.unicef.org/croatia/media/661/file/Romska%20svakodnevica%20u%20Hrvatskoj:%20prepreke%20i%20mogu%C4%87nosti%20za%20promjenu.pdf>

21. Potočnik, D. (2014c). 5.3. Zapošljavanje. U: Bagić, D., Burić, I., Dobrotić, I., Potočnik, D. i Zrinščak, S. (ur.), *Romska svakodnevica u Hrvatskoj: prepreke i mogućnosti za promjene*. UNDP, UNHCR i UNICEF, str. 54-65. Pribavljeno 26.01.2023. s adrese <https://www.unicef.org/croatia/media/661/file/Romska%20svakodnevica%20u%20Hrvat%20skoj:%20prepreke%20i%20mogu%20C4%27nosti%20za%20promjenu.pdf>
22. Potočnik, D., Maslić Seršić, D. i Karajić, N. (2020). *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: obrazovanje i zapošljavanje*. Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske. Pribavljeno 08.06.2023. s adrese https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/Ukljucivanje%20Roma%20u%20hrvatsko%20društvo_obrazovanje%20i%20zaposljavanje.pdf
23. Pučka pravobraniteljica (2023). *Izješće pučke pravobraniteljice za 2022. godinu*. Pribavljeno 29.06.2023. s adrese <https://www.ombudsman.hr/hr/download/izvjesce-pucke-pravoraniteljice-za-2022-godinu/?wpdmdl=15489&refresh=6465f2bc2565a1684402876>
24. Rochovská, A. i Rusnáková, J. (2018). Poverty, segregation and social exclusion of Roma communities in Slovakia. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 42(2018): 195-212. Pribavljeno 07.05.2023. s adrese https://www.researchgate.net/publication/329804455_Poverty_segregation_and_social_exclusion_of_Roma_communities_in_Slovakia/link/5c1b8f6d458515a4c7eb5f2b/download
25. Rodgers, G., Gore, C. i Figueiredo, J. B. (ur.) (1995). *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*. Geneva: Institute of International Labour Studies. Pribavljeno 07.05.2023. s adrese https://www.researchgate.net/publication/44819240_Social_Exclusion_Rhetoric_Reality_Responses/link/575580d708ae10c72b66a350/download
26. Starc, N. (ur.) (2006). *Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost*. Zagreb: Program Ujedinjenih naroda za razvoj. Pribavljeno 27.01.2023. s adrese https://issuu.com/undphr/docs/siromastvo_nezaposlenost_i_socijal
27. Supek, R. (1992). *Društvene predrasude i nacionalizam: socijalno-psihološka razmatranja*. Zagreb: Globus.
28. Škiljan, F. i Babić, D. (2014). Romi u Podravini i Međimurju i uključenost u hrvatsko društvo: od predrasuda i stigmatizacije do socijalne distance i diskriminacije. *Podravina*, 13 (25), 141-159. Pribavljeno 27.01.2023. s adrese <https://hrcak.srce.hr/126341>
29. Šporer, Ž. (2004). Koncept društvene isključenosti. *Društvena istraživanja*, 13 (1-2 (69-70)), 171-193. Pribavljeno 02.02.2023. s adrese <https://hrcak.srce.hr/16108>

30. Štambuk, M. (2000a). Romi u društvenom prostoru Hrvatske. *Društvena istraživanja*, 9 (2-3 (46-47)), 197-210. Pribavljeno 27.01.2023. s adrese <https://hrcak.srce.hr/20261>
31. Štambuk, M. (2000b). Romi u Hrvatskoj devedesetih. *Društvena istraživanja*, 9 (2-3 (46-47)), 291-315. Pribavljeno 27.01.2023. s adrese <https://hrcak.srce.hr/20274>
32. Šikić-Mićanović, L., Ivatts, A. R., Vojak, D. i Geiger-Zeman, M. (2015). *Socijalno uključivanje djece Roma (RECI+): Izvještaj za Hrvatsku*. Zagreb: Pučko otvoreno učilište *Korak po korak*. Pribavljeno 24.06.2023. s adrese https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/RECI_Croatia-report_CRO-final-WEB.pdf
33. Šućur, Z. (1995). Koncept socijalne isključenosti. *Revija za socijalnu politiku*, 2 (3), 223-230. Pribavljeno 27.01.2023. s adrese <https://doi.org/10.3935/rsp.v2i3.517>
34. Šućur, Z. (2004). Utjecaj sociodemografskih čimbenika na poimanje romskog roditeljstva i odrastanja. *Društvena istraživanja*, 13 (4-5 (72-73)), 843-865. Pribavljeno 27.01.2023. s adrese <https://hrcak.srce.hr/16240>
35. Šućur, Z. (2006). Siromaštvo, višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju*, 37 (3-4), 131-147. Pribavljeno 10.05.2023. s adrese <https://hrcak.srce.hr/13210>
36. Tahiri, A. i Kregar Orešković, K. (ur.) (2021). *Nacionalni plan za uključivanje Roma, za razdoblje od 2021. do 2027*. Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske. Pribavljeno 01.06.2023. s adrese <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/NPUR%202021-2027/Nacionalni%20plan%20za%20uklju%C4%8Divanje%20Roma%202021-2027.pdf>
37. Vojak, D. (2013). *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918-1941*. Zagreb: Udruga za promicanje obrazovanja Roma u RH "Kali Sara", Romsko nacionalno vijeće.